

Slovo, které je odborným pojmem i nadávkou

CO SE SLOVEM „SEKTA“?

Zdeněk Vojtíšek

Téma pojmu „sekta“ se na stránkách Dingiru objevuje už po několikáté. Je to přirozené: diskuse na toto téma patří k evergreenům sociologie náboženství i religionistiky a „časopis o současné náboženské scéně“ se mu nemůže vyhnout. Úvodní článek tohoto čísla má ostatně slovo „sekty“ ve svém názvu.

Rádi bychom v tomto článku velmi zhuštěně a zjednodušeně problematiku slova „sekta“ shrnuli a pokusili se „odvěkou“ debatu posunout dál.

V čem je problém

Pojem „sekta“ je jedním ze základních pojmů sociologie náboženství. Do oboru ho uvedl již jeho zakladatel Max Weber (1864-1920) a protiklad mezi „církevní“ a „sektářskou“ orientací náboženské skupiny podrobně zpracoval jeho žák, německý profesor teologie a filozofie Ernst Troeltsch (1865-1923).¹ Po Troeltschovi se k otázce typů náboženských skupin podle jejich vztahu k většinové společnosti vyjadřovala řada předních sociologů náboženství (pokud ne všichni) až do současnosti. Diskuse o typologii, která rozlišuje různá postavení náboženských skupin v rámci společnosti (tzv. teorie „církev-sekta“), se během let rozkošatěla do plodného stromu.

Mimo odborné diskuse má ovšem pojem „sekta“ výrazně negativní konotace a nabývá až charakter nadávky. Pro každého navíc znamená něco trochu jiného. Ivan Štampach a Vít Profant² na stránkách Dingiru před časem několik těchto významů shrnuli: mezi křesťany je slovo „sekta“ často negativním označením různých křesťanských nepravověrných skupin, sekulární veřejnost spojuje sektu s tzv. „vymýváním mozku“ apod. Negativnost označení

„sekta“ výrazně zesílila po listopadu roku 1978. Po hromadné sebevraždě a vraždě 913 příslušníků náboženského hnutí Svatyně lidu a po mediálním ohlase této události nabylo slovo „sekta“ smyslu extrémního zneužívání a manipulace s jejími příslušníky.

Mezi hodnotově neutrálním pojmem „sekta“ v jazyce sociologů a religionistů a tímtož pojmem, který je mimo rámec odborných diskusí silně negativně zatížen, dochází ke konfliktu a ke zmatení. Jak uvedli již výše zmínění Ivan Štampach s Vitem Profantem³ a jak v podobném smyslu upozornil teolog Ctírad V. Pospíšil,⁴ tyto zmatky⁵ mohou mít velmi vážné důsledky pro kteroukoli náboženskou skupinu. Odborné přiřazení některé skupiny do sociologického typu „sekta“ může totiž v očích veřejnosti znamenat její poškození a skandalizaci, nařčení z „vymývání mozku“ apod.; v některých případech mohou být důsledky takového označení dokonce i právní.

Možnosti řešení

V zásadě je možné rozeznat dva přístupy k problémovému pojmu „sekta“. Jedna skupina sociologů náboženství a religionistů se pokouší nalézt co nejvhodnější definici pojmu „sekta“ a pomocí této hodnotově neutrální, popisné definice se distancovat od běžného, negativního používání tohoto pojmu. Ve světě je tato snaha běžná, u nás se k tomuto řešení v první polovině 90. let přikláněli např. Dušan Lužný⁶ nebo Ivan Štampach.⁷ K předchozí snaze o toto řešení se ostatně přiznává i autor těchto řádků.⁸

Druhá skupina pak navrhuje tento pojem zcela opustit a nahradit ho některým neutrálním pojmem. Proti pojmu 'sekta' (angl. 'cult') tak vystupuje ze známých osobností např. James Richardson,⁹ který dochází k závěru, že „vědci by měli opustit pojem 'sekta' ve prospěch termínů, které nejsou zatíženy

Pokud se u nás řekne „sekta“, vybaví se mnoha lidem svědkové Jehovovi. - O čem tato skutečnost vypovídá? O svědcích Jehovových, anebo spíše o české společnosti?

populárním negativním používáním“. V anglicky mluvící oblasti tak byl navržen např. pojem „vznikající náboženství“¹⁰ nebo „charismatická skupina“.¹¹ Skutečnou nadějí na široké akceptování má ale pravděpodobně jen náhradní termín „nové náboženské hnutí“.¹² Používá ho ve své novější práci z roku 1997 Dušan Lužný.¹³ V citovaném článku se k němu (a k alternativě „nová religiozita“) přiklonili i Ivan Štampach a Vít Profant a slovu „sekta“ považují za „nejrozumnější se ... úplně vyhnout“.¹⁴

Na tomto místě je třeba ještě připomenout, že slovo „sekta“ další část religionistů a (zejména) psychologů náboženství ve světě i u nás jako problémové nepociťuje. Pojem definují z hlediska sociální psychologie nejčastěji jako totalitní náboženskou skupinu (u nás tak činí např. psychiatr Prokop Remeš¹⁵) nebo totalitním způsobem organizovanou skupinu s pevnou ideologií (psycholožka Marie Vágnerová¹⁶). Podobně pracuje s pojmem „sekta“ i teolog a religionista Tomáš Novotný.¹⁷

Nevýhody řešení

Obáváme se, že každé z těchto řešení má své podstatné nevýhody. Popisných definic pojmu „sekta“ bylo za několik desetiletí diskusí nabídnuto množství, k alespoň rámcové shodě ale nevedly. Na stromě teorie „církve-sekta“ vytvořily těžko proniknutelné houští a pojmový zmatek dále zvyšují spíše, než by ho redukovaly. Tento pojmový zmatek je samozřejmě exportován i na veřejnost.

Problémem je podle našeho názoru chybný předpoklad, že jazyk je možné ovládnout a přimět ho, aby pracoval podle přání sociologů a religionistů. Slovo „sekta“ se ale každému pokusu o ovládnutí brání – prostě proto, že není pojmem deskriptivním (jak bude připomenuto ještě níže), a žádným popisem ho proto nelze plně uchopit.

Podobným jazykovým inženýrstvím je ovšem také snaha odsunout slovo „sekta“ mimo vědecký, a dokonce i mimo „politicky korektní“ slovník, jak to navrhuje u nás Štampach a Profantem, Pospíšil a snad i další. I kdyby se to ale podařilo, jazyková potřeba, která byla doposud uspokojována slovem „sekta“, tímto odsunem nezanikne. Část intelektuálů se sice bude v zájmu korektnosti pojmu „sekta“ vyhýbat, naprostá většina mluvčích pojem ovšem neopustí (a i kdyby ano, pak si najde jiný, který bude stejně pejorativní). Každopádně bude konfuze pokračovat a spíše vzrůstat.

Ani útek před výše nastíněným problémem pomocí psychologické definice ale -

obáváme se - nikam nevede. Jak definovat totalitu? Která ideologie je pevná a co vlastně vypovídá o skupině, která ji sdílí? Otázek nad psychologickými definicemi bývá více než odpovědí.

Ještě jiná možnost

Doufáme, že existuje ještě jiná možnost, jak s pojmem „sekta“ naložit. „Zakopaný pes“ je v poznání, že slovo „sekta“ není (jak už bylo naznačeno výše) pojmem deskriptivním, ale relačním. Nepopisuje vlastnosti, ale vyjadřuje vztah. Jak říká německý teolog a znalec současných náboženství Reinhart Hummel, „sekta“ patří mezi pojmy, které „definují vztah nynějšího většinového náboženství, popř. většinové kultury k odštěpené organizované menšině.“¹⁸

Tato vztahovost je pro pojem „sekta“ základní; všechny charakteristiky, které se tak košatě rozrůstají v deskriptivních definicích, jsou od tohoto vztahu pouze odvozené - někdy jsou příčinami, někdy důsledky negativního vztahu většiny k náboženské skupině. V minulosti se jednalo spíše o vztah většinového náboženství k náboženským menšinám, a proto byl pojem „sekta“ po staletí definován teologicky. Dnes má na Západě tento negativní vztah k některé náboženské menšině sekularizovaná společnost - nikoli kvůli teologii, ale třeba kvůli onomu údajnému „vymývání mozků“. Ale ať je společenské prostředí jakékoli, jazykové vyjádření vztahu k tomu, co je považováno za nábožensky deviantní, zůstává. Tímto vyjádřením je slovo „sekta“.

Sekta je tedy vyjádřením nikoli toho, *co* je nebo *jaká* je nějaká náboženská skupina, ale *jaký vztah* k ní má většina dané společnosti. Nejčastěji, ale nikoli výhradně, je tímto negativním vztahem postiženo nějaké nové náboženské hnutí. Zdaleka ne každé náboženské hnutí, které je ve společnosti nové, je automaticky vnímáno jako sekta. Pojem „nové náboženské hnutí“ má tedy smysl v sociologii a religionistice jako vyjádření míry začlenění náboženské skupiny do společnosti. Pojem „sekta“ ale přirozeně vyjadřuje něco jiného: negativní vztah.

Je tedy lehce možné bez jakéhokoli „korektního“ násilí na jazyku učinit dvojí:

1. V souladu s odborníky ve světě zařadit deskriptivní pojem „nové náboženské hnutí“ do teorie „církve-sekta“, tedy do typologie náboženských skupin podle míry jejich začlenění do společnosti;
2. relační pojem „sekta“ ponechat v sociologii náboženství a religionistice v jeho při-

rozeném smyslu - jako výraz negativního vztahu většiny k náboženské menšině.

Takto uchopený pojem „sekta“ má v sociologii náboženství, v psychologii náboženství i v religionistice bohatou budoucnost. Je totiž třeba ptát se a zkoumat, proč má ta která společnost k té které menšině negativní vztah: Má s ní špatné zkušenosti? Chce před ní varovat? Jaký má k tomuto varování důvod? Anebo nemá valný důvod a je jenom netolerantní a xenofobní? To jsou otázky, které má smysl klást zvláště dnes, kdy mají problémy náboženské tolerance prioritu. Proto slovo „sekta“ zajisté v religionistice zůstane a zůstane pravděpodobně i na stránkách časopisu Dingir.

Poznámky

- 1 TROELTSCH, E., *Die Sociallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, J. C. B. Mohr, Tübingen 1912.
- 2 ŠTAMPACH, I. O., PROFANT, V., Co je a co není sekta, *Dingir*, 2000, 3 (4), str. 5-6.
- 3 Tamtéž.
- 4 Pospíšil popsal situaci z roku 2001, kdy „parlamentní komise ve Francii a Belgii hledaly kritéria, podle nichž by se dalo jasně rozlišovat mezi neškodnými formami náboženství a potenciálně rizikovými náboženskými uskupeními. Obě komise ... vypracovaly seznamy potenciálně nebezpečných sekt a kultů, mezi nimiž bohužel figurují také některá křesťanská a katolická hnutí a sdružení, některá z nich dokonce oficiálně uznávaná Vatikánem.“ - POSPÍŠIL, C. V., Můžeme používat slovo „sekta“?, *Perspektivy*, červen 2002.
- 5 A to jsou v tomto článku pomínuta zmatení, způsobená tím, že v anglickém úzu se stal pojem „sekta“ synonymním s pojmem „kult“ (což je zase jiný odborný - sociologický, antropologický ad. - pojem, bohužel i v odborném používání poněkud rozostřený). Slovo „kult“ se pak v tomto smyslu uchytilo i v češtině, patrně hlavně zásluhou překladu knihy: HASSAN, S., *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů*, Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno 1994. Výrazy „sekta“ a „kult“, resp. „destruktivní kult“ se tak staly synonymní i v češtině.
- 6 LUŽNÝ, D., Nové formy religiozity (metodologické poznámky), *Religio*, 2 (2), 1994, str. 85-87.
- 7 ŠTAMPACH, I. O., *Sekty a nová náboženská hnutí. Naděje a rizika*. Oliva, Praha 1994, str. 4-5.
- 8 VOJTÍŠEK, Z., *Netradiční náboženství u nás*, Dingir, Praha 1998, str. 19-25.
- 9 RICHARDSON, J. T., Definitions of Cult: From Sociological-Technical to Popular-Negative. *Review of Religious Research* 34, 1993, str. 348-356.
- 10 Tamtéž.
- 11 GALANTER, M., *Cults, Faith, Healing, and Coercion*, Oxford University Press, New York, Oxford 1989; GALANTER, M., *Cults and Charismatic Groups Psychology*, in: SHAFRANSKE, E. P. (ed.), *Religion and the Clinical Practice of Psychology*, American Psychological Association, Washington 1996, str. 270, i jinde.
- 12 Angl. „new religious movements“.
- 13 LUŽNÝ, D., *Nová náboženská hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 1997.
- 14 ŠTAMPACH, I. O., PROFANT, V., Co je a co není sekta... str. 6.
- 15 REMEŠ, P., Problémy s explikací, *Dingir*, 2001, 4 (2), str. 33.
- 16 VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Portál, Praha 1999, str. 378.
- 17 NOVOTNÝ, T., *O sektách a guruismu*, Studie a texty Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, Praha 1999, str. 3.
- 18 HUMMEL, R., Sekty, nová náboženská hnutí? K objasnění pojmů a obsahů, in: *Sekty z pohledu církve v Evropě*, sborník přednášek ze semináře Rady evropských biskupských konferencí 4. - 8. 3. 1998, Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, Praha 1998, str. 37.